

Підхомний О. М.,

к.е.н., доцент,

Глуценко О. О.,

здобувач Львівського національного університету імені Івана Франка

АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

У статті розглянуто соціально-економічні інтереси та інституційні чинники, які зумовлюють феномен легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

In the article the author are considered socioeconomic interests and institutional factors which predetermine a phenomenon of legalisation (laundering) of the proceeds of crime.

Вступ. Виділяють два підходи до вивчення чинників, які обумовлюють існування соціально-економічних явищ і процесів:

1) аналіз масштабних соціально-економічних явищ і процесів, з метою виокремлення з них конкретних детермінант – чинників і встановлення їхнього взаємозв'язку з індивідуальною поведінкою [1];

2) аналіз індивідуальної поведінки, виявлення обставин, які зумовлюють вчинення конкретних діянь.

У теорії ці два підходи називають по-різному, залежно від пріоритетного об'єкта дослідження: соціологічним і психологічним підходами; макро- й мікрокримінологією; макро- та мікроекономічним аналізом [2, 3, 4].

У статті відзначено, що масштабні соціальні протиріччя, індивідуалізуючись у мотивах, стають причинами конкретних злочинних діянь [5].

Постановка мети та завдання. Метою дослідження є визначення чинників легалізації (відмивання) злочинних доходів на трьох рівнях:

– загально-соціальному – дослідження базових явищ і процесів, звернення до філософських, політико-економічних та інших інституційних категорій;

– соціологічному – розгляд соціальних, економічних і політичних явищ;

– індивідуальному – вивчення моральних і психологічних причин здійснення даного виду злочину.

Результати. Дослідженням цієї проблематики займалось значне коло зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів, зокрема: Н. Кузнецова, В. Кудрявцев, В. Алиев, В. Мельников та ін.

У процесі дослідження прийнято за основу класифікацію основних чинників впливу на легалізацію (відмивання) злочинних доходів, запропоновану Алієвим В.М. Ця класифікація може бути наведена у розрізі таких груп [6]:

1) політико-економічні чинники, які опосередковано впливають на легалізацію (відмивання) злочинних доходів;

2) соціально-правові чинники, які впливають на сферу діяльності, в якій безпосередньо відмиваються злочинні доходи;

3) морально-психологічні чинники, які зумовлюють відповідну злочинну поведінку.

Системний аналіз дозволяє уявити навколишній світ як "систему систем" – гіперкомплексну динамічну систему, в якій найбільш відомими визнають біологічну та соціальну системи, а людину розглядають як сполучну ланку цих двох систем. Сукупність властивостей, які характеризують людину як біологічну та соціальну істоту одночасно, охоплює поняття "індивід" [7, 8].

Існує закономірність, відповідно до якої властивості складних систем не обмежуються сумарними властивостями складових елементів цих систем. Мова йде *про реалізацію цілісного, синергетичного, емерджентного ефекту*, який проявляється як загальна властивість системи, причому, цією властивістю не володіє жоден із складових елементів системи, однак, нею володіє система як єдине ціле [9].

Проте, *властивості елементів системи можуть також і суперечити одна одній*. Відбувається це тому, що соціальні організми є не тільки скінченними у часі, але й мають різні періоди тривалості життя, які багатократно відрізняються від організмів індивідуальних, з одного боку, і від організмів соціальних – з іншого. З огляду на зазначене, *індивід не схильний турбуватися про довгострокові наслідки своїх діянь, час реалізації яких охоплює період, який знаходиться за межами тривалості його особистого життя* [10, 11].

Щонайменше дві обставини зумовлюють протидію між індивідом і державою:

1) необхідність отримання даними суб'єктами взаємодії ресурсів для існування і розвитку;

2) подібність потреб і, як наслідок, протилежність інтересів як у межах соціуму, так і у взаємодії індивід – держава.

Вказані обставини лежать в основі *конфлікту інтересів* держави та індивіда.

Різноманітні галузі права через відповідні механізми примусу стають засобом фактичного узгодження та регулювання конфліктних інтересів суб'єктів, а також механізмом ієрархічного упорядкування інтересів індивіда, соціальних груп, соціуму [13].

В історії людства майже одночасно закріпилися два основних інститути – держава та ринок. З того часу вони, змагаючись і взаємодоповнюючи один одного, зумовлюють економічну еволюцію [14].

Відомо також, що чим тісніший зв'язок між індивідуальним і суспільним інтересом, тим меншою є ймовірність здійснення правопорушень у соціумі [10, 15].

Питання про взаємовідносини держави та індивіда в умовах економічної свободи знаходиться в епіцентрі політичної, економічної та правової думки протягом століть. Вихідними є два підходи до цієї проблеми [16, 17]:

– перший, представлений теорією індивідуальної свободи з гарантією держави захистити цю свободу від будь-якого втручання;

– другий, пов'язаний із зростанням соціальної функції держави.

Обидва ці підходи не є адекватними до реалій життя, оскільки кожному з них не вистачає "*проміжних*" інститутів (рівно наближених як до інтересів індивідів-ринку, так і до інтересів соціуму-держави).

На думку автора, такими "проміжними" інститутами в контексті запобігання та протидії феномена легалізації (відмивання) злочинних доходів мають стати щонайменше два, взаємодоповнюючих один одного, інститути:

– *інститут фінансового моніторингу* (сукупність організаційно-правових механізмів та органів регулювання і нагляду за діяльністю законодавчо визначених категорій господарюючих суб'єктів (*суб'єктів первинного фінансового моніторингу* – СПФМ), а також, спеціально уповноваженого органу держави зі статусом національного підрозділу фінансової розвідки);

– *інститут віджилантизму* – неформальний інститут, пов'язаний із багатовіковою західною традицією інформуван-

ня компетентних органів про нетипову, протизаконну поведінку своїх сусідів, клієнтів чи оточуючих [18].

Баланс інтересів різних соціальних утворень (індивідів, господарюючих суб'єктів, соціальних груп, держави), має стати ядром концептуальної бази вивчення феномена легалізації (відмивання) злочинних доходів. Наукові дослідження, проведені в останній чверті XX та в першій декаді XXI століття, довели фундаментальність проблематики збалансування інтересів. У числі вказаних наукових досліджень – розробки Толкота Парсонса з питань теорії рівноваги і загальної згоди, теорія конфлікту Ральфа Дарендорфа і Льюїса Козера, а також теорії взаємодії, кооперації та інформаційного обміну *Райнхарда Зелтена, Джона Харшаньї і Джона Неша; Вільяма Вікрі і Джеймса Мірліса; Джорджа Акелрофа, Майкла Спенса і Джозефа Штігліца; Деніела Канемана, Амоса Тверські і Верона Сміта; Леоніда Гурвіча, Еріка Маскіна і Роджера Мейерсона*) [19, 20, 21, 22].

Серед інших соціально-економічних особливостей та інституційних чинників конкретної країни, які зумовлюють легалізацію (відмивання) злочинних доходів, дослідниками цього питання виділяються такі [12, 23, 24]:

1) особливості устрою сучасної світової економіки у пост-майський період;

2) масштабне щодобове переміщення активів на міжнародних фінансових ринках;

3) лібералізація економічної політики і послаблення державного регулювання;

4) перехід провідних держав світу до постіндустріального типу розвитку (кінець 80-х рр. XX століття), в якому домінує сфера послуг;

5) висока частка неофіційних доходів населення і бізнесу, існування паралельної економіки;

6) недосконалість механізмів контролю й моніторингу за діяльністю фінансових інститутів;

7) недотримання міжнародних стандартів регулювання фінансової діяльності, розроблених спеціалізованими міжнародними організаціями;

8) поширення корупції серед чиновників виконавчих, контролюючих, правоохоронних і судових органів влади;

9) неможливість або обмеження можливості обміну фінансовою інформацією з іноземними правоохоронними органами;

10) неадекватність процедур ідентифікації реальних власників при заснуванні фінансових і не фінансових інститутів;

11) недостатні вимоги до прозорості фінансових операцій і власності на активи;

12) упущення та прорахунки у регулюванні валютнообмінних операцій та інших операцій з готівкою;

13) наявність офшорних юрисдикцій;

14) існування анонімних банківських рахунків і фінансових інструментів, які дозволяють здійснювати виплату коштів "на пред'явника";

Окрім перерахованих вище, доцільно виокремити низку специфічних для України зовнішніх і внутрішніх чинників, серед яких слід виділити такі:

1) відсутність до 2003 року спеціального законодавства з питань протидії відмиванню злочинних доходів та недосконалість і невідповідність актуальним міжнародним стандартам чинного;

2) відсутність цілісної системи організаційно-правового забезпечення заходів, спрямованих на запобігання та протидію використанню сукупності СПФМ в операціях з легалізації (відмивання) злочинних доходів;

3) неможливість або ж обмежена можливість своєчасного обміну актуальною та повною інформацією між СПФМ та СДФМ, а також між державними, правоохоронними (як національними, так і іноземними), контролюючими, судовими органами влади;

1) неадекватна процедура створення та започаткування діяльності окремих категорій СПФМ та їх відокремлених структурних підрозділів;

2) неадекватна процедура ліцензування діяльності СПФМ;

3) прорахунки у регулюванні валютно-обмінних операцій та інших операцій з готівковими грошовими коштами;

4) широке використання підприємствами та банківськими установами операцій із залученням контрагентів, зареєстрованих в офшорних юрисдикціях;

5) існування фінансових інструментів "на пред'явника" (включаючи акції, облигації, сертифікати, векселі);

6) існування новітніх технологій здійснення фінансових операцій, які актуалізують проблему анонімності клієнта;

7) асиметричне впровадження рекомендованих і актуалізованих міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії відмиванню злочинних доходів – різними юрисдикціями (зокрема й Україною) у різний час;

8) відсутність зобов'язальної законодавчої норми про обов'язковість перевірки інститутом незалежних аудиторів змісту

та повноти наявних у СПФМ правил проведення та програм здійснення внутрішнього фінансового моніторингу в контексті протидії відмиванню злочинних доходів;

9) наявність безконтрольних каналів відмивання злочинних доходів – відсутність державного регулятора в цілому ряду наявних СПФМ;

10) відсутність системності у сфері запобігання та протидії відмиванню злочинних доходів;

11) незавершеність у формуванні та наповненні актуальними базами даних єдиної державної інформаційної системи у сфері фінансового моніторингу;

12) не проведено комплексну перевірку чинних законодавчих актів, включно із відомчими нормативно-правовими актами, на предмет можливого їх використання з метою легалізації (відмивання) злочинних доходів;

13) функціонування "конвертаційних центрів", як основного національного інструменту відмивання злочинних доходів;

14) законодавча невизначеність щодо змісту категорії "фіктивне підприємництво" та щодо ознак і критеріїв фіктивного підприємництва;

15) відсутність єдиної та доступної для всіх учасників національної системи фінансового моніторингу бази даних у розрізі господарюючих суб'єктів, період діяльності яких з моменту створення не перевищує одного року з інформацією про щомісячні обороти за їхніми рахунками та бази даних про втрачені громадянами України паспорти;

16) незавершеність національної політики, спрямованої на реструктуризацію та укрупнення банківських і небанківських фінансових установ;

17) відсутність адекватної ідеології – сукупності філософських, політичних та інституційних поглядів, які б цілісно характеризували весь спектр суспільної небезпеки такого феномена, як легалізація (відмивання) злочинних доходів;

18) відсутність адекватного кадрового забезпечення національної системи запобігання та протидії відмиванню злочинних доходів тощо.

Висновки. З великим запізненням держави та міжнародні організації усвідомили глобальну загрозу у формі феномена легалізації (відмивання) злочинних доходів і з середини 1990-х рр. ХХ століття почали докладати зусиль, спрямованих на протидію криміналізації фінансово-господарського обігу шляхом введення в легальний сектор доходів, одержаних злочинним шляхом.

Проте основним поняттям у заходах, спрямованих на подо-

лання вказаної глобальної загрози, має стати не протидія, а запобігання цьому явищу.

Для того, щоб запобігти негативним наслідкам впливу легалізації (відмивання) злочинних доходів, необхідно основну увагу перенести із суто технологічного аспекту збору, обробки та аналізу фінансово-господарських операцій, пов'язаних із відмиванням злочинних доходів, на дослідження умов та причин, явищ і процесів, які породжують цей феномен. І лише на підставі всебічного вивчення чинників відмивання злочинних доходів, розробити цілісний, системний, синергетичний механізм запобігання цьому суспільно небезпечному в глобальному контексті феномену.

Література

1. Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 200 с.
2. Моисеев Н.Н. Человек, среда, общество. Проблемы формализованного описания. – М.: Наука, 1982. – 240 с.
3. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования: Учеб. пособие. – М.: Инфра-М-Форум, 1998. – 214 с.
4. Мэнкью Н.Г. Принципы Экономикс. – СПб: Питер Ком, 1999. – 784 с.
5. Антонян Ю.М. Почему люди совершают преступления: Причины преступности. – М.: "Камерон", 2006. – 304 с.
6. Алиев В.М. Методологические основы противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2007. – 159 с.
7. Малюта А.Н. Гиперкомплексные динамические системы. – Львов: Висша школа, 1989. – 120 с.
8. Антонио Менегетти. Система и личность. – М.: ННБФ "Онтопсихология", 2007. – 352 с.
9. Безручко Б.П. и др. Путь в синергетику. Экскурс в десяти лекциях. Серия "Синергетика: от прошлого к будущему". – М.: Издательство: Ком книга, 2005. – 304 с.
10. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
11. Замошкин Ю.А. Частная жизнь, частный интерес, частная собственность // Вопросы философии. – 1991. – № 1. – С. 110.
12. Мельников В.Н. Противодействие легализации незаконных доходов. – М.: МЦФЭР, 2007. – 528 с.
13. Иеринг Рудольф. Цель в праве. – Т. 1. – СПб., 1881. – С. 315.
14. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории. –

М.: Дело, 2003. – С. 204.

15. Латов Ю.В. Экономика преступлений и наказаний: тридцатилетний юбилей // Истоки. Вып. 4. – М.: ГУ-ВШЭ, 2000. – С. 228-270.

16. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі. – К.: Основи, 2001. – 670 с.

17. Танци В. Роль государства в экономике: эволюция концепций // МЭМО. – 1998. – № 10.

18. Kelly D. Hine. Vigilantism Revised: an economic analysis of the law of extrajudicial self-help. www.wcl.american.edu/journal/lawrev/47/pdf/hine.pdf

19. Parsons T. The Structure of Social Action. Vol. 1, 2. N.Y., A Division of Macmillan Publishing Co., 1968.

20. Дарендорф Р. Тропы из Утопии. Работы по теории и истории социологии. – М.: Издательство "Праксис", 2002. – 536 с.

21. Тернер Дж. Структура социологической теории. – М., 1985.

22. http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/

23. Литвиненко А.Н. Легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем: Учебное пособие в схемах. – СПб.: Знание, ИВЭСЭП, 2004. – 62 с.

24. Зеленецький В.С. Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму (економіко-правовий аналіз): Наук.-практ. посібник. – Харків: Вид-во "Кросруд", 2007. – 668 с.